

“DIE NIET ARBEYD, EN ZAL NIET WINNEN.” ACHTTIENDE-EEUWSE PREDIKANTEN OVER ARMOEDE

Myriam DEWILDE^o

Inleiding

Het onderwerp van onze licentiaatsverhandeling betrof de houding die de 18de-eeuwse katholieke geestelijkheid tegenover het probleem van de armoede aangenomen heeft¹. Centraal stond de vraag wat de gelovigen over deze problematiek te horen kregen tijdens de vele sermoenen op zon- en feestdagen.

Bij de aanvang van onze studie (1985) stond het historisch onderzoek van de predikatieliteratuur nog in de kinderschoenen. Sinds die tijd zijn enkele belangwekkende publikaties verschenen. Het wetenschappelijk verantwoord gebruik van preekboeken als bron voor historische studies, werd pas mogelijk nadat Hans Storme en Nicole Bostyn hun repertorium van preekboeken hadden samengesteld². Prof. M. Cloet, promotor van deze studie, aanzag dit werkinstrument als volstrekt onmisbaar om op een verantwoorde wijze diverse onderwerpen als themata voor een licentiaatsverhandeling aan belangstellende studenten voor te stellen. Een paar van deze studies zijn

^o Lic. geschiedenis, Groeningelaan 19/42, 8500 Kortrijk.

1. M. DEWILDE, *De armoede, haar voor- en nadelen volgens de 18de-eeuwse predikatie*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Leuven, 1987. De houding van de katholieke predikanten ten opzichte van de rijkdom werd onder de loep genomen door S. HENNION, *De rijkdom, zijn gevaren en verplichtingen volgens de 18de-eeuwse predikatie*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Leuven, 1987 (promotor prof. dr. M. Cloet).

2. H. STORME, N. BOSTYN, *Repertorium en inleidende studie van uitgegeven predikatieboeken uit de 17de en 18de eeuw. (bisdommen Antwerpen, Brugge, Gent, Ieper en Mechelen)*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 4 dln., Leuven, 1982. Onlangs publiceerde H. STORME een kritisch-methodologische handleiding voor het verantwoord gebruik van uitgegeven preekboeken als historische bron: *Preekboeken en prediking in de Mechelse kerkprovincie in de 17de en 18de eeuw*. Archief- en bibliotheekwezen in België. Extranummer 40. Brussel, 1991.

inmiddels, na herwerking, integraal gepubliceerd³ en andere zijn in voorbereiding⁴.

Ook bij ons onderzoek vormen gedrukte predikatieboeken de basisdocumentatie. Waarom nu sermoenboeken? Wanneer de Kerk na het concilie van Trente (1545-1563) een grootscheeps christianiserings-offensief aanvatte, verstevigde ze meteen haar greep op de moraal en het dagelijks leven. Dit project werd op een vrij systematische manier onder meer aangepakt vanop de kansels. Tegen deze achtergrond moet de predikatie gezien worden als een machtig onderwijs- en propaganda-instrument.

Gedrukte preekboeken nu bevatten model-sermoenen die de kanselredenaars als inspiratiebron ter beschikking stonden.

Om een representatief beeld te kunnen geven van de sociale opvattingen van de 18de-eeuwse Kerk, mochten we ons uiteraard niet beperken tot één enkele auteur. De preekboeken moesten in de eerste plaats volgens de criteria van verspreiding en, zo mogelijk, van werkelijke invloed op de parochiegeestelijkheid geselecteerd worden. Dank zij het repertorium van H. Storme en N. Bostyn hebben wij een overzicht van de bestaande predikatieliteratuur en beschikken wij bovendien voor zowel de 17de als de 18de eeuw over een lijst van de in de 'Vlaamse' bisdommen meest verspreide titels. Onze belangstelling ging uit naar de 18de eeuw omdat de armoede tijdens het laatste kwart van die eeuw aanzienlijk toenam en omdat er in die periode heel wat op de helling kwam te staan, ook op religieus gebied.

Om de visie en de invloed van de 18de-eeuwse volkspredikatie op het armoede-probleem beter te begrijpen, moet men voor ogen houden hoe diep het pauperisme ingeworteld zat in de toenmalige samenleving. Het valt nauwelijks te ontkennen dat een niet onbelang-

3. G. VANDEN BOSCH, *Hemel, hel en vagevuur: preken over het hiernamaals in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de 17de en 18de eeuw*. Davidsfonds, Leuven, 1991; C. VANDE STEENE, *Satan en zijn trawanten volgens de achttiende-eeuwse predikatie*, Aartrijke, (Historische Monografieën, nr. 4), 1991. K. ROTSAERT, *Tussen Eva en Maria. De vrouw volgens de predikanten van de 17de en 18de eeuw*, Aartrijke (Historische Monografieën, nr. 6), 1992.

4. H. STORME, *Trouwen in de 17de en 18de eeuw. Predikanten en andere geestelijke raadgevers over de voorbereiding op het huwelijk*, onuitg. doctoraal proefschrift, Leuven, 1990; publikatie voorzien in 1992 in de reeks *Symbolae Litterarum et Philosophiae Lovaniensis*, Series B.

rijk deel van de bevolking in onze gewesten ontbering leed. Nauwkeurig vaststellen hoe de armoede deel uitmaakte van de toenmalige samenleving is geen gemakkelijke opgave⁵.

Het is vrijwel onbegonnen werk om een strikte en tegelijk vlot hanteerbare definitie te geven van het begrip armoede. Dat hangt samen met het plaats-, tijds- en persoonsgebonden karakter van het verschijnsel.

Toch kan globaal een onderscheid gemaakt worden tussen structurele en conjuncturele armen. Bij de eerste groep worden vooral de gebrekkigen, de zieken, de bejaarden, de weduwen en de kinderen gerekend. Tot de conjuncturele armen behoren vooral de niet-gespecialiseerde handenarbeiders. Uit hun arbeid ontvangen ze in normale omstandigheden net genoeg om zich de meest essentiële levensmiddelen te verschaffen.

Goede en 'slechte' armen

De 18de-eeuwse katholieke geestelijkheid beseftte zeer goed dat er armoede geleden werd door een deel van de bevolking. Ook al ontleenden de schrijvers-predikanten de onderwerpen van hun sermoenen aan de dogma's van de katholieke godsdienst, toch konden ze niet buiten de concrete leefwereld van de gelovigen. Zo bevatten ze waardevolle verwijzingen naar de toenmalige maatschappelijke toestanden maar geven ze eveneens een beeld van de heersende mentaliteit. In een sermoen over de onbarmhartigheid der rijken leidde pastoor Florisoone (+ 1798) van Gijverinkhove (bisdom Ieper) zijn toehoorders in gedachten mee naar de armtierige woning van een behoeftige familie. Met dit aangrijpend sfeerbeeld probeerde hij zijn publiek tot medelijden te wekken om aldus de mildheid jegens de arme te stimuleren:

5. Een omschrijving van het begrip armoede wordt onder andere gegeven door P. BONENFANT, *Le problème du paupérisme en Belgique à la fin de L'Ancien Régime*, Brussel, 1934, p. 12. Zie ook C. LIS, H. SOLY, *Armoede en kapitalisme in pre-industrieel Europa*, Antwerpen-Amsterdam, 1980, p. XXI en door E. SCHOLLIERS, *De materiële verschijningsvormen van armoede voor de Industriële Revolutie. Evolutie-Oorzaken*. - *Tijdschrift voor geschiedenis* 88 (1975) 451. Over de sociale toestanden in Vlaanderen, zie o.a. C. VANDENBROEKE, *Sociale geschiedenis van het Vlaamse Volk*, Beveren, 1981.

“Voor eerst, ik leyde u in een slegt huys, of hutje, het gene zeer wel aen een beesten-stal gelyk is, daer den wind van alle kanten door vliegt, en de menschen met koude doorsnyd, om dat het huysje niet sluyt, en by-na niet gedekt is: aenschouwt daer den Man en de Vrouwe in het diepste van eenen kouden winter, als versteven van de bytende koude; doorzoekt het huys wel, gy zult'er geen hout vinden, met het welk zy hunnen, by-na, versteve leden kunnen verwarmen; ziet daer die arme lieden van koude beeven, en aenmerkt, of de bytende koude, die hun ingewant geheel verstikt, en hun met eene groote pyne en druk overvalt, niet genoeg is om u te bewegen, op dat gy hun hout zoude geeven, of geld verleenen om hout te koopen?

Daer is een ander huysje, daer d'ellende overvloeyt, gaet maer in, en doorsnuffelt alle de plaetzen, ziet hoe eenen Man en Vrouwe, met hunne Kinders daer leven; daer is geen behangzel aen het bedde, gy moet maer uwe oogen daer op slaen, gy zult een hand-vol stroo zien, waer op zy slaepen, de slaepplaekens ontbreken, de dekszels zyn slegt, en overal met gaten: slaet uwe oogen op de beddekens der Kinderen, gy zultze niet beter voorzien vinden: ziet hoe dat den Vader en Moeder, met hunnen Kinderen, gekleed zyn, gy zult bemerken, dat hunne verslete kleederen quaelyk hun lichaem bedekken; doet hun éetkasje open, daer is nog een half brood, maer daer is zelden boter: aenschouwt nu die arme lieden, zy zyn in hun lichaem als uytgemergelt, door dien dat zy zelden voedzel genoeg hebben: zy zyn mager, bleek, bedrukt, en het schynt dat zy niet anders als eene langzaeme dood, tot hunnen troost te verwagten hebben.”⁶

Globaal gezien kunnen we stellen dat volgens de 18de-eeuwse predikatie de armen diegenen zijn die volledig of gedeeltelijk van aalmoezen afhankelijk zijn om in hun levensonderhoud te voorzien.

De hamvraag is voor de kerkelijke gezagdragers daarbij, welke factoren aan de basis liggen van die bestaande ellende. Ze erkennen

6. P. FLORISOONE, *Nieuwe Vlaemsche sermoenen*, 8 dln., Brugge, 1780-1783, dl. IV, p.94-95. Bio-bibliografische gegevens over vrijwel alle geciteerde predikanten vindt men in H. STORME, *o.c.*

dat niet elke arme volledig persoonlijk verantwoordelijk gesteld kan worden voor zijn eigen situatie. Onder de 'echte' armen worden vooral oude en gebrekkige mensen begrepen, verder ook zieken en kroostrijke gezinnen, alsook dompelaars die op een eerlijke manier in hun levensonderhoud trachten te voorzien zonder hierin volledig te slagen⁷. Hun ontbering kadert in Gods alwijze voorzienigheid.

De toestand van de 'slechte' arme heeft echter totaal niets meer te maken met de Goddelijke Wil. Zijn ellende is het resultaat van een verkeerde en immorele levenswijze. De Brugse zielenherder De Vloo (1716-1775) drukte het als volgt uit :

“Het noodzaekelyk gevolg van de Luyheyd, is de armoede. (...) en d'ondervinding leerd het genoeg. Want ten zal van zelfs niet komen in den mond gewaeyt, en Godt en zal geen Mirakel doen, om hun te spyzen, die de middelen door hem gesteld, niet gebruyken. Die niet en zaeyt, en zal niet maeyen; die niet arbeyd, en zal niet winnen”.⁸

Naast de luiheid wordt soms ook een onverantwoord uitgavenpatroon als oorzaak van de materiële ellende aangegeven⁹. Met hun morele beoordeling van het armoedeprobleem maakten de predikanten een onderscheid tussen de 'goede' en 'slechte' armen, tussen echte behoeftigen die zelf geen schuld hadden aan hun ellendige toestand en werkonwilligen die hun armoede alleen aan zichzelf te wijten hadden. In werkelijkheid was het fenomeen armoede natuurlijk veel complexer dan de predikanten in hun ideologisch-moraliserende verklaringen aangaven. Zij zagen vooral twee oorzaken: sommige mensen waren arm omdat God het zo had voorbeschikt en anderen waren arm door hun eigen schuld. Opvallend is dat we slechts één

7. I. DE VLOO, *Sermoenen*, 13 dln., Brugge, 1788-1794, dl. II, p. 153-154. Zie ook *Ibid.*, dl. VII, p. 44 en P.F. VALCKE, *Sermoenen op de sondagen en feestdagen*, 7 dln., Brugge, 1784-1786, dl. III, p. 164 en P. FLORISOONE, *o.c.*, dl. II, p. 62.

8. I. DE VLOO, *o.c.*, dl. VII, p. 42-43. Zie ook M. AGOLLA, *Zedelycke sermoenen op de sondagen van het jaer*, 3 dln., Maastricht, 1722-1724, dl. I, p. 331.

9. Zo schreef VERHEYEN : “(...) : want werkte een-ider volgens syne macht, en gelegentheyd, oft stelde hy teëringe na neëringe, men zoude niet veel arme menschen vinden.” Zie P. VERHEYEN, *Zielespys ofte Christelyke leeringe, voorgesteld, en uyteleyt volgens het order, ende op elke Vraege en Antwoord van den Mechelschen Catechismus, zeer dienstig voor alle Christenen*, 5 dln., Antwerpen, 1765-1768, dl. III, p. 311.

verwijzing aantreffen naar een sociaal-economische oorzaak¹⁰. Dat illustreert misschien wel het duidelijkst dat het armoedeprobleem in de eerste plaats theologisch en niet zozeer structureel of economisch benaderd werd. De economische werkelijkheid was voor de toenmalige predikant van secundair belang. Niet zozeer het arm zijn maar de oorzaak ervan bepaalde de houding die men tegenover de specifieke persoon aannam.

Armen van geest en vrijwillige armoede

Naast de materiële armoede behandelde de 18de-eeuwse geestelijkheid nog twee andere soorten armoede die allebei een duidelijk religieuze dimensie hadden, namelijk de zogenaamde 'armoede des geest' en de 'gewillige armoede'. Bij de eerstgenoemde variant komt het er in essentie op neer dat men zich niet mag hechten aan materiële rijkdom. Men moet bereid zijn er afstand van te doen als God het zo verlangt. De reeds geciteerde De Vloo leert in zijn sermoen op de veertiende zondag na 'Sinxen' dat

"Arm zyn van geest is met hert en wille, met liefde en genegentheyd arm zyn. Deze armoede des geest kan ook gevonden worden in het midden der rykdommen (...)." ¹¹

Deze vorm van spirituele armoede is een noodzakelijke voorwaarde om het eeuwig rijk binnen te treden. Alleen de arme van geest heeft toegang tot het eeuwig leven en de zaligheid. Om dat einddoel te bereiken, moet de mens zich dus juist onthouden van elke wedren naar wereldse goederen, eer en macht.

Verder was er in de 18de-eeuwse geloofsverkondiging ook sprake van de 'gewillige armoede'. Samen met de eeuwige zuiverheid en de volmaakte gehoorzaamheid behoorde deze vorm tot de drie Evangelische Gaven of Raden. Ze vormen de basis van de drie klassieke

10. Zie *ibid.*, dl. V, p. 447. "Daer zyn ook vele geringe Borgers, die arm zyn, en noch dagelijks armer worden, om dat'er niet, oft weynig te winnen is. De Schelde, eertyds zoo bevaeren, is nu zonder schepen, de arbeyders zonder werk, de Pak-huyzen zonder goed, de straeten zonder volk, de winkels zonder neëring." (fragment uit een toespraak, op 10 december 1758 in de Antwerpse kathedraal gehouden, ter gelegenheid van het 350-jarig bestaan van de "algemeyne arm-kasse").

11. I. DE VLOO, *o.c.*, dl. VI, p. 206.

kloostergeloften (armoede-kuisheid-gehoorzaamheid) en zijn dus in de eerste plaats bestemd voor religieuzen, en niet zozeer voor de gewone gelovigen. Toch zijn het die monastieke waarden die, hoewel gesecculariseerd, aan de basis liggen van de hele moraal van de arme¹².

Goddelijke voorzienigheid en gevestigde orde

Uit de gepubliceerde 18de-eeuwse sermoenen blijkt overduidelijk dat de goddelijke voorzienigheid een veelbesproken en alomtegenwoordig thema is geweest in de toenmalige geloofsverkondiging. Het onderwerp troffen we aan op de meest verscheidene zon- en feestdagen van het kerkelijk jaar.

De toenmalige sermoenschrijvers drukten hun toehoorders op het hart dat God alles in handen heeft. God heeft de uiteindelijke bestemming van de mens voorzien; Hij stelt het eeuwig heilsplan op en coördineert het geheel. Hoewel de mens zeer sterk afhankelijk is van de Schepper, wordt er toch voldoende ruimte opengelaten voor zijn wilsvrijheid en zijn verdiensten. Met andere woorden: de voorzienigheid constitueert het einddoel, maar de mens werkt mee aan het realiseren van het heil. De Antwerpse predikant Backx (1648-1703) verduidelijkte deze gedachte met een voorbeeld uit het concrete leven:

“(…) wy doen het, maer Godt maect dat wy het doen. Gy hebt somtijts wel gesien, en misschien ist u selfs wel gebeurt, dat (als kinderen eerst leeren schryven den Schoolmeester hun pen) en hun handt vast-neemt, die treckt, die bestiert, en soo met de pen en met de handt van het kind formeert en uyt-druckt de letteren, die het kindt alleen, en uyt sy selven niet en kan maecten. Wie heeft dan die letteren gemaect, het kindt of den Meester? Niet den Meester alleen, niet het kindt alleen: maer te saemen (...). Maer wie

12. L. VANDEKERCKHOVE, *Max Weber. Protestantse ethiek en de geest van het kapitalisme*, Leuven, 1990. In zijn synthese van het boek van Max Weber stelt de auteur vast dat het monastieke ascetisme in de protestantse samenleving gerecupereerd en gesecculariseerd werd. In de katholieke sermoenen blijkt dat ideaal evenzeer terug te vinden.

is hier den principaelen, wie komt hier d'eer toe van het gene, dat wel geschreven is? Buytten twyffel dat is den Meester, (...)."¹³

De rooms-katholieke predikanten laten hun kerkgangers duidelijk aanvoelen dat God alleen het verloop van de dingen bepaalt. Zijn regelende kracht ligt aan de basis van alles. Hij heeft er tevens voor gezorgd dat de menselijke verdienste ingeschakeld wordt in de uitvoering van het goddelijk plan. Het is enkel op die manier dat het streefdoel van de voorzienigheid (dit is het eeuwig leven) bereikt wordt. Dit basisgegeven impliceert dat de goddelijke beschikking ook een invloed heeft gehad op de maatschappelijke orde en de verdeling van de goederen.

De Vloo houdt voor dat de bestaande maatschappijstructuur door God is gewild:

“Alle Staeten en Levenswyzen, zyn van Godt ingesteld: *adinvenit*, zegt Baruch, *omnem viam disciplinae* (Baruch C. 3 v. 37). Hy is den eersten Uytvinder en Auteur van Alle Konsten en Wetenschappen, van alle Ambagten; Officien, Staeten en Belevingen; *adinvenit omnem viam*. Hy is niet alleen den Uytvinder en Auteur van al die Staeten, maer ook den Uytdeelder en Dispensier daer van: *unicuique sicut divisit Dominus* (1. Ad. Cor. C.7 v.17). Hy deeld die uyt aen eenieder, volgens synen liefsten Wil en Welbehaegen, den eenen stellende in dien, den anderen in deze Staet”.¹⁴

De Antwerpse plebaan en kanunnik Backx is het daar roerend mee eens.¹⁵ De wereldlijke orde en hiërarchie zijn het resultaat van Zijn onveranderlijke Wil. Hij heeft die bepaalde structuur voorgestaan, en de mens mag daar geen verandering in brengen. Integendeel, de sterveling dient het werk van de goddelijke voorzienigheid te respecteren.

13. R. BACKX, *Vervolgh der sermoenen op de sondaeghen van het jaer*, 3 dln., Antwerpen, 1712, dl. III, p. 173.

14. I. DE VLOO, *o.c.*, dl. VIII, p. 377-378.

15. R. BACKX, *o.c.*, dl. II, p. 220. “Godt (...) ons altgaer in de weirelt gesonden, den eenen tot dit, den anderen tot dat werck; den eenen om eenen Coninck, eenen Prince, eenen Gouverneur te zyn; den anderen om eenen Coopman, eenen Winckelier, een Ambachts-man, eenen Boer, eenen Bedelaer te zyn: den eenen tot eenen Geestelijcken, den anderen tot eenen weirelijcken Staet”.

De moderne lezer vraagt zich af waarom de 18de-eeuwse kanselredenaars elke vorm van verandering weerden. De hoofdredenen vinden we in de katholieke doctrine zelf. Elke poging om de gemeenschapsstructuur te vernieuwen, wordt aangevoeld als een rechtstreekse aanslag op de goddelijke, meesterlijke schikking. In het hele systeem steekt discipline en stabiliteit omdat God het zo gewild heeft. Door de maatschappelijke orde te identificeren met de goddelijke voorzienigheid, waren de 18de-eeuwse gezagdragers in staat de standenongelijkheid te legitimeren en meteen ook de bevoorrechte positie van de Kerk in de samenleving.

Naast het theologisch argument speelde dus ook het eigenbelang mee: door de klemtoon te leggen op gehoorzaamheid, geduld en onderdanigheid kon de Kerk immers eigen macht en aanzien veilig stellen.

Hoewel in wezen alle mensen gelijk zijn, heeft God de maatschappelijke verscheidenheid gewild. Pas na de dood zal die ongelijkheid tussen de mensen worden opgeheven. Dan wordt de mens beoordeeld in zijn volle naaktheid, ontdaan van alle wereldse ballast. De Franse predikant Reguis (+ 1787) drukte zijn toehoorders het volgende op het hart:

“In u ô mynen Saeligmaecker! verdwynen alle dese verscheydentheden. Gy roept tot het ryk der hemelen soo wel de kleyne, als de groote, de arme, als de ryke, en gy sult'ze alle oordeelen, sonder hun geslagt, hunne weirdigheyd, hunne ampten aen te zien, oft al wat de menschen onder malkanderen onderscheyd.”¹⁶

De wereldse ongelijkheid is nochtans wel degelijk de emanatie van Gods Wil. Het privé-bezit en de daarmee samenhangende ongelijke verdeling van de rijkdommen der aarde werden evenwel niet bij de schepping maar pas later door God ingesteld. Voor de zondeval leefde het eerste mensenpaar in volkomen vriendschap met de Schepper.

16. M. REGUIS, *De stemme des herders*, 3 dln., Leuven, 1777, dl. III, p. 151. De toestand van gelukzaligheid is evenwel niet uniform voor alle hemelingen. Ieders verdiensten zullen in rekening gebracht worden en die zijn bepalend voor de plaats die men in de hemel zal innemen. Heiligen en martelaren bijvoorbeeld zullen een vooraanstaander positie innemen dan iemand die bij manier van spreken met de haken over de sloot de hemel inkwam. Zie over de hiërarchie, de rangorde van de gelukzaligen in de hemel: G. VANDEN BOSCH, *o.c.*, p. 170-171.

Nergens was een vorm van onrechtvaardigheid te bespeuren, en alle bestaande goederen waren gemeenschappelijk. De gaven die de mens ontvangen had, dienden enkel en alleen om in zijn levensonderhoud te voorzien. Tekorten en overschotten en elke vorm van begeerte en onderdanigheid waren onbestaande in deze 'staet van onnoozelheyd'. De Antwerpse plebaan en landdeken Verheyen (1701-1777) merkte op dat

"(...) in den beginne alle aerdsche goederen gemeyn waeren, en dat alle menschen volgens hunne eerste schepping vry geboren wierden, nog, uytgenomen hunne Ouders, geen besondere Oversten en hadden, (...)." ¹⁷

Maar bekoord door de duivel zondigde de eerste mens en kwam ten val. Daardoor beroofde hij zichzelf en zijn nakomelingen van al zijn voorrechten, die hij van God ontvangen had. Reguis legde zijn Meester deze woorden in de mond:

"Ongelukkigen Adam, wat hebt gy gedaen? k'Had voor u eene schoone plaetse, eene vermaekelyke wooning, een aerds Paradyt bereyd: met my te ongehoorsaemen, hebt gy alles verwoest, alles bedorven, alles verloren. Dese aerde, die ik gezegent had, sal voor uwe sonden vermaledyd zyn: sy sal alle soorten van doorens voorts-brengen, om u te straffen, En uwe verdueligheyd te oeffenen." ¹⁸

De val van Adam is de oorzaak van het verbreken van de paradijse-lijke ideaalsituatie. Hij, als vertegenwoordiger van de mensheid, kreeg de opdracht in vol vertrouwen in de goddelijke voorzienigheid te leven. De eerste mens had echter van de Schepper ook een vrije wil gekregen waardoor hij de keuze kon maken tussen het al dan niet vervullen van de opgelegde taak. Adam bleek te zwak te zijn om niet te zondigen, en door zijn ongehoorzaamheid dompelde hij de gehele mensheid in de zonde en het kwaad.

Of de ongelijkheid in gaven nog te rijmen valt met Gods oneindige barmhartigheid en rechtvaardigheid zal wel vooral een vraag geweest zijn van gelovigen die het minder voor de wind ging. Verschillende sermoenschrijvers poogden hierop dan ook een antwoord

17. P. VERHEYEN, *o.c.*, dl. I, p. XVII.

18. M. REGUIS, *o.c.*, dl. I, p. 180-181.

te geven. De meest voorkomende verklaring is dat de zondige hebzucht en gulzigheid de mens er toe zouden aangezet hebben meer te nemen uit het gemeenschappelijk bezit dan nodig. Om twisten te voorkomen was het daarom best dat iedereen goed wist wat van hem was en wat van een ander. In die zin verklaarde en verantwoorde Florisoone de verdeling van de gaven als volgt:

“(…) Godt heeft syne Schikking, van alles onder de menschen gemeyn te laeten; verandert om de vermenigvuldigheyd der onregtveerdigheden te voorkomen en te beletten; want, Godt voorziende, indien hy alles in gemeynschap gelaeten hadde, dat'er veele, uyt de gemeyne goederen hun meer zouden toegeeygent hebben, als dat hunnen nood-druft vereysschen zoude, (...). [Zodat] de menschen van eene algemeyne onregtveerdigheyd, en geduerige twisten en gevegten bevryd wezende, in ruste zouden kunnen leven, als een ieder in't byzonder zoude weeten, wat hem eygen is, en wat dat hy regtveerdiglyk mag bezitten.”¹⁹

Verder heeft God de materiële ongelijkheid zo gewild om de broederlijkheid en de christelijke solidariteit onder de mensen te bevorderen. De persoonlijke kwaliteiten en gaven moeten beschouwd worden als giften van de Schepper, en niet als persoonlijk bezit ²⁰. Zij mogen niet zozeer aangewend worden voor zichzelf, maar dienen vooral om de deugd van de naastenliefde in de praktijk om te zetten:

“(…) zy zyn u niet gegeven tot misbruyk, maer tot gebruyk; de rykdommen om de arme te helpen en by-te-staen, het credit, om de kranke te ondersteunen (...). 't Is daerom, dat Godt de eene meer, als de andere daer van heeft voorzien, op dat de overvloedigheyd van d'eene zouden vervullen de gebrekelykheyd van d'andere (...).”²¹

19. P. FLORISOONE, *o.c.*, dl. IV, p. 19-20. Dezelfde gedachte vindt men ook terug bij o.a. L. BOURDALOUE, *Uytmutende sermoenen op verscheyde sondagen, feestdagen soo als op verscheyde materien*. Uyt het Frans vertaald door J.B. KIPS, 5 dln., Leuven, (approb. 1780), dl. II, p. 167-168.

20. P.F. VALCKE, *o.c.*, dl. III, p. 287-288.

21. I. DE VLOO, *o.c.*, dl. V, p. 281. Zie ook L. BOURDALOUE, *o.c.*, dl. II, p. 169.

Een laatste beweegreden voor de schijnbaar onrechtvaardige verdeling der goederen wordt ons aangebracht door de RumbEEKse pastoor-deken P.F. Valcke (1709-1787). God heeft die zo doorgevoerd, stelde hij,

“Om de menschen door verscheyde wegen tot hunnen zaligheyd te brengen (...)”²²

De arme kan Gods Rijk binnentreden, niet omwille van zijn milddadigheid zoals de meer begoede, maar wel als krachtens zijn lijdzaamheid in het aardse tranendal. Aan bezitlozen die zich afvroegen waarom uitgerekend zij gebrek leden en niet iemand anders, antwoordde De Vloo:

“ Hy [=God] behoeft ons geen rekenschap daer af te geven, Hy is Heer en Meester, Hy doet wat Hy wilt, het staet ons toe syne verborgene Oordeelen te aenbidden, en ons daer aen te onderwerpen.”²³

J. Verslype (1656-1735) besteedde in een van zijn sermoenen aandacht aan de paradox dat het niet altijd deugdzaam mens zijn die de wereldse rijkdom genieten. Bezit is niet steeds het resultaat van een vroom en godsdienstig leven, terwijl armoede en ellende niet altijd moeten gezien worden als straf voor een zondig bestaan²⁴. De mens is afhankelijk van Gods ondoorgrondelijke Wil, hij zal nooit precies weten hoe de vork aan de steel zit. Daarvoor is het menselijk verstand te beperkt en de goddelijke voorzienigheid te perfect. Zelfs al lijkt veel op het eerste gezicht onrechtvaardig te zijn, toch mag niemand de moed opgeven in het licht van de eeuwige zaligheid. Elke vorm van ongelijkheid zal na de dood immers verdwijnen en dan pas zal de oorspronkelijke rechtvaardigheid van voor de zondeval hersteld zijn.

Barmhartigheid en goede werken

De meer gegoeden kunnen door milde schenkingen het leven van veel behoeftigen draaglijker maken. Zij moeten dan ook zorg dra-

22. P.F. VALCKE, *o.c.*, dl. VI, p. 120. Zie ook J. VERSLYPE, *Historie ende over-eenkominge der vier evangelien*, 18 dln., Kortrijk, 1767-1769, dl. VII, 1, p. 262.

23. I DE VLOO, *o.c.*, dl. V, p. 279.

24. J. VERSLYPE, *o.c.*, dl. VII, 3, p. 75.

gen voor de armen, die de giften en aalmoezen in Gods Naam ontvingen²⁵. Gold deze regel enkel voor de rijken of dienden ook de armen barmhartigheid te betonen?

In Verheyens commentaar op de Mechelse catechismus vonden we de volgende omschrijving van deze deugd:

“Den H. Augustinus, en alle de Godtsgeleerden met hem, beschryven de bermhertigheyd gelyk sy in ons is, op deze manier: *de bermhertigheyd is een medelyden in ons hert over een anders ellende, waer doôr wy gepraemt worden hem te helpen, is't dat wy kunnen* (L. 9 de Civ. c. 5)”.²⁶

De nuance ‘*is't dat wy kunnen*’, is niet onbelangrijk. Er werd door de predikanten een onderscheid gemaakt tussen barmhartig zijn en barmhartig handelen. Iedereen kan barmhartig zijn, maar niet iedereen beschikt over voldoende middelen om de arme daadwerkelijk bij te staan. Deze gedachte werd door De Vloo treffend geformuleerd:

“Twee natte zakken kunnen malkanderen niet droogen, twee arme malkanderen niet helpen. Ondertusschen, die twee arme kunnen bermhertig zyn, ook in dien tyd, dat zy geene bermhertigheyd doen kunnen; want bermhertig zyn, is eenen opregten wil en genegentheyd daer toe hebben, wil en genegentheyd, die in ons kan zyn en blyven, als ons de magt of de gelegentheyd ontbreekt.”²⁷

De kanselredenaars gaven duidelijk te verstaan dat armen en noodlijdenden niet aan de oproep om barmhartig te handelen kunnen beantwoorden. Oprecht medelijden met het bestaande leed en de wil om bij gelegenheid iets aan de situatie te veranderen, volstond voor hen.

Toch moesten zowel rijk als arm in de mate van het mogelijke goede werken doen, niet alleen uit naastenliefde maar ook uit liefde

25. We vonden deze gedachte terug bij M. AGOLLA, *o.c.*, dl. I, p. 364-365. Zie ook P. FLORISOONE, *o.c.*, dl. IV, p. 16.

26. P. VERHEYEN, *o.c.*, dl. V, p. 425. Soortgelijke omschrijvingen worden ook door I. DE VLOO, *o.c.*, dl. IV, p. 46 en R. BACKX, *Sermoenen op de feestdaghen oft heylighdaghen van het Jaer*, 2 dln., Antwerpen, 1710, dl. II, p. 262-263 aangegeven.

27. I. DE VLOO, *o.c.*, dl. IV, p. 313.

tot God. De Vloo illustreerde dit met een citaat uit het Mattheus-evangelie waarin de mens met een boom vergeleken wordt:

“(...) *allen boom, die geene goede vrugten voortbrengt, zal uytgekapt en in het vier geworpen worden* (Mat. 7 v. 19). Allen boom, dat is, allen mensch, niemand uytgenomen. Alle menschen dan moeten vrugten voortbrengen van goede Werken, die vrugten der goede Werken zyn dan noodig aen alle menschen, aen zondaers, aen Regtveerdige, aen Uytverkoorene.”²⁸

Op welke werken van barmhartigheid moesten de armen en noodlijdenden zich nu toeleegen om na het aardse leven Gods aanschijn te mogen aanschouwen? Verslype leerde zijn toehoorders dat er verschillende soorten goede werken zijn ²⁹. Bepaalde goede werken kunnen niet door gelijk wie beoefend worden. Zo kunnen enkel de rijken materieel tussenbeide komen. De noodlijdenden zelf worden, ondanks hun erbarmelijke levensomstandigheden, niet ontslagen van de plicht om barmhartig op te treden:

“(...) hoe vele kleyne diensten en konnen de armen niet doen aen malkanderen? Dien, die in staet niet en is, om aen eenen armen sieken het noodig te besorgen, kan hem bezoeken, en anderen dienst bewysen. Dien die synen gebuer uyt de moeyelykheyd niet en kan trekken, kan hem in synen druk vertroosten. (...) Men geeft goeden raed, goed exempel aen den even-mensch: men tragt hem van het quaed af te trekken, en te brengen tot het goed: (...) Hoe arm gy ook zyt, gy sult duysent gelegtheden vinden, om dienst te bewysen aen menschen die armer of ryker zyn, als gy.”³⁰

28. Zie *Ibid.*, o.c., dl. V, p. 249

29. J. VERSLYPE, o.c., dl. VII, 2, p. 138-139: “(...) de goede werken zyn tweederleye, daer zyn goede werken, de welke, by wyse van spreken, eene algemeyne goedheyd hebben, ten opsigte van iedereen, ofte wel die goed zyn geeffent 'te zyn van alle soorten van menschen, soodanig zyn, by voorbeeld, Godt beminnen, en synen naesten mensch beminnen om Godt, het gebed, het versterven van syne onge-regelde driften, het oeffenen van de ootmoedigheyd en zagtmoedigheyd in de voorvallende gelegtheden, het verdraegen van de lasteringen, en diergelyke meer andere werken van deugden, (...). Daer is nog eene andere soorte van goede werken, die gelyk eene besondere goedheyd hebben, want al-hoe-wel sy goed zyn, sy en dienen niet van alle soorten van menschen in het algemeyn geeffent te zyn; maer alleenelyk van die in eenen sekeren staet en ampt gestelt zyn; (...).”

30. M. REGUIS, o.c., dl. II, p. 172-173.

Onthechting en ootmoed

Vooral hebzucht en hoogmoed werden door de kanselredenaars sterk gehékeld. Alhoewel deze ondeugden nauw verbonden zijn met de rijkdom, stelden de predikanten toch vast dat ook de behoeftigen en bezitlozen op dat vlak niet helemaal vrijuit gingen. Ook armen konden door overdreven hebberigheid verteerd worden, of zoals de Franse pastoor J. Chevassu (1674-1752) het stelde:

“(...) Daer is eene gierigheyt der ryke, en eene der aerne, die van alle aerdsche goederen ontbloot zynde branden van begeerte om'er te hebben: daer is eene gierigheyt der groote en eene der kleyne;(...)”³¹

Verscheidene sermoenschrijvers wezen op de talloze gevaren die hebzucht of gierigheid met zich meebrachten. Deze ondeugd veroorzaakt onbarmhartigheid, geloofsonverschilligheid, gewetenswroeging en verscheidene onrechtvaardigheden zoals diefstal, roof, leugen, meened, bedrog en zelfs verraad³². Ze leidt niet alleen tot kwaad in het tijdelijke leven, maar heeft ook voor het eeuwige schadelijke gevolgen. Verstokte geldzuchtigen worden onverbiddelijk naar de eeuwige verdoemenis verwezen. Geen wonder dat alle predikanten hun toehoorders aanmaanden deze ondeugd zoveel mogelijk te overstijgen. Backx zag heil in goede werken, terwijl de Franse jezuïet Giroust (1624-1689) de armen aanraade te berusten in de situatie die God hen had toebedeeld. Hij drukte hen dan ook op het hart hun streven naar een confortabeler situatie of rijkdom in te tomen³³.

Naast de gierigheid werd ook de hoogmoed op de korrel genomen. Ondanks het feit dat rijkdom en hoogmoed gemakkelijk hand in hand gaan en dus eerder bij de rijken te verwachten zijn, meende Valcke dat:

“Deze zonde is zo gemeyns, dat, gelyk de dagelyksche ondervinding ons leert, de botste, d'onwetenste, de armste, de

31. J. CHEVASSU, *Sermoenen voor alle de sondagen des jaers*, 2 dln., Ieper, (approb. 1764), dl. II, p. 226.

32. P. VERHEYEN, *o.c.*, dl. V, p. 169. Zie ook J. VERSLYPE, *o.c.*, dl. VII, 3, p. 105; *Ibid.*, dl. V, 2, p. 281; J. GIROUST, *Sermons pour le carême*, 3 dln., Brussel, 1708, dl. II, p. 29-36.

33. R. BACKX, *Vervolgh der sermoenen...*, dl. III, p. 417-418; J. GIROUST, *o.c.*, dl. II, p. 38-39.

slegtste die men vind, die meest redens hebben om hun te verootmoedigen, dikwils meer als andere van deze brandende kortze ontsteken worden en hoveerdiger zyn als de groote, ryke en magtige van de Wereld.”³⁴

Ook Backx en De Vloo kwamen tot de verrassende vaststelling dat zelfs noodlijdenden hoog van de toren durfden blazen. Volgens eerstgenoemde stellen armen zich verwaand op als ze zich over hun armoede schamen³⁵ en De Vloo preekte dat hoogmoed bij de armen één van de zonden is die God het meest mishaaft³⁶. Valcke waar-schuwde de grootsprakerige arme die zich boven de andere verhe-ven achtte:

“Neen, neen, Godt kan dat niet verdraegen; Hy straft die gemeynelyk met d’alderschroomelykste straffen in den tyd en inder eeuwigheyd.”³⁷

Omdat de hoogmoedige enkel maar belangstelling heeft voor het tijdelijke en doordat net uit deze houding alle verderf voortspruit³⁸, kan hij moeilijk de eeuwige zaligheid verdienen als zijn levensdraad is afgewonden. Alle predikanten waren het er roerend over eens dat wie overdreven roem najaagt onherroepelijk de weg naar de verdoe-menis inslaat.

Het uitgelezen middel om de verwaandheid en de verderfelijke ge-volgen tegen te gaan, is radicaal de deugd van ‘ootmoedigheid’ te beoefenen. Florisoone illustreerde dit contrast aan de hand van het verhaal van de aartsengel Michaël, die door zijn nederigheid, Luci-fer, het symbool van de hoogmoed, uit de hemel weet te verdrijven. Hij maande zijn toehoorders aan hetzelfde te doen³⁹. Men kan im-mers geen twee heren dienen.

Het voorbeeld bij uitstek van ootmoedigheid en onthechting is Christus zelf, die als boeteling de armoede verkoos boven de wereldse pracht

34. P.F. VALCKE, *o.c.*, dl. III, p. 205.

35. R. BACKX, *Sermoenen op de feestdaghen...*, dl. I, p. 524.

36. I. DE VLOO, *o.c.*, dl. VI, p. 39.

37. P.F. VALCKE, *o.c.*, dl. III, p. 212.

38. Volgens Verheyen ligt hoogmoed aan de oorsprong van ongehoorzaamheid, pocherij, schijnheiligheid, twist, hardnekkigheid, tweedracht en ‘vermete nieuwigheden’. Cfr. P. VERHEYEN, *o.c.*, dl. V, p. 164.

39. P. FLORISOONE, *o.c.*, dl. VIII, p. 208-212.

en praal. Backx deed in een sermoen over de geboorte van Jezus uit de doeken waarom Hij deze levenshouding aannam:

“(…) om u die (=rijkdommen) leeren te verachten, en al sijnen rykdom heeft hy in d’ootmoedighheyt gestelt, die in weerde alle schatten van de werelt te boven gaet. Als u dan oft groote Huysen en Landeryen, oft prachtige Huysraedt, oft kostelijcke Klederen, oft rycke Coffers, oft eenigh ander werelts goet comt streelen, ende oft aenlocken tot begeerelijckheydt, oft op-blaesen tot Hoogveerdigheyt, peyst op den Stal daer Christus in geboren is, peyst op de Cribbe daer hy in gelegen heeft, peyst op de arme doecksken daer hy is in gewonden die den heelen Aerts bodem met al dat daer in is, van niet heeft geschaepen, en nu als niet heeft veracht.”⁴⁰

Christus is het toonbeeld van de deugdzaamheid waartoe de 18de-eeuwse predikanten hun publiek probeerden te bewegen. Niet alleen Zijn onthechting, maar ook Zijn verduldigheid, gehoorzaamheid en berusting worden aangeprezen.

Berusting en gehoorzaamheid

De zielenherder verkondigde vanop de kansel dat de noodlijdende zijn armoede met gelatenheid diende te aanvaarden. Aan deze opvatting ligt het reeds vermelde voorzienigheidsbegrip ten grondslag. God heeft voor iedere mens bepaald in welke staat hij moet leven. Zowel rijken als armen moeten zich daaraan onderwerpen en de plichten, eigen aan hun staat, gewetensvol nakomen. De predikanten zagen waarschijnlijk ook dat menselijk leed tot wrok en opstandigheid kan leiden en ze poogden dan ook deze verbittering te mildereren door berusting te prediken. Pastoor De Vloo richtte zich in een preek over het lijden tot de armen en zegde:

“En gy, bedroefde herten, die zugt en schreyd onder het gewigt van uwe armoede, wilt gy dat uwe droefheyd verkeere in vreugd, verdraegt die met verduldigheyt,(…)”⁴¹

40. R. BACKX, *Sermoenen op de feestdaghen...*, dl. II, p. 364. Cfr. M. REGUIS, *o.c.*, dl. III, p. 135.; P. FLORISOONE, *o.c.*, dl. IV, p. 204.; J. VERSLYPE, *o.c.*, dl. II, 2, p. 324.

41. I. DE VLOO, *o.c.*, dl. IV, p. 35. Zie ook P.F. VALCKE, *o.c.*, dl. VI, p. 129.

De arme kan zich bij het horen van de aansporingen tot lijdzaamheid hebben afgevraagd waarom precies hij nu juist moest berusten. Waarom diende hij alles passief te aanvaarden in plaats van te proberen iets aan zijn hachelijke situatie te veranderen. Immers, dreigde hij niet als lui gebrandmerkt te worden wanneer hij zich te uitdrukkelijk in zijn lot schikte?

Het inzicht dat niemand van leed gevrijwaard blijft en dat de goddelijke voorzienigheid zelf de bepalende factor is, moest volgens Verheyen een voldoende reden zijn om zich bij de situatie neer te leggen:

“(...) en dit is eene rede, die ons in het lyden moet verduelig maeken, aengezien het aen alle gemeyn is, en wy buyten andere niet moeten uytsteken. (...) Voorders (...), dat alle lyden van Godt komt: *is'er wel eenig kwaed in de stad*, zegt den Propheet Amos, *dat den Heere niet gedaen en héeft*.”⁴²

Valcke, de pastoor van Rumbek, was het roerend met zijn collega eens⁴³. Backx gaf nog een andere argument om in lijden en ontbering te berusten. Het leed in de wereld moest volgens hem gezien worden als een beproeving, als een uitdaging om te blijven vertrouwen op de voorzienigheid. God laat de mens in ellende en ziekte om

“(...) ons te beproeven: om te sien, hoe wy ons daer in dragen sullen, niet op dat hy soude weten, maer op dat hy ons soude toonen, hoe kranck dat ons geloof is, hoe kleyn ons betrouwen op Godt.”⁴⁴

Na lijden komt verblijden

Florisoon gaf echter grif toe dat veel godvruchtige gelovigen tegenspoed kennen, terwijl talrijke onrechtvaardigen, die in zonde en

42. P. VERHEYEN, *o.c.*, dl. V, p. 288-290. Het motief van de gelijkheid komt ook terug bij R. BACKX, *Vervolgh der sermoenen...*, dl. II, p. 210.

43. P. VALCKE, *o.c.*, dl. I, p. 320. Deze predikant probeert zijn publiek bij te brengen dat “(...) er in de wereld niet geschied, ten zy door den Wille van Godt, en dat den staet in den welken Godt u stelt, den besten en zekersten is voor uwe Zaligheyd en vervolgens indien gy arm zyt, zoodanig zyt door eene byzondere Voorziengheyd van Godt, om u in dien Staet tot de Zaligheyd te brengen.”

44. R. BACKX, *Vervolgh der sermoenen...*, dl. I, p. 484-485. Zie ook P. VERHEYEN, *o.c.*, dl. V, p. 292 en I. DE VLOO, *o.c.*, dl. III, p. 89.

ondeugd hun leven doorbrengen, met volle teugen van het aards geluk genieten. Hij stelt dan ook erg rethorisch dat God ofwel niet bij machte is te helpen ofwel niet wenst te helpen, waardoor men eigenlijk van een onbarmhartige schepper zou moeten gewagen. Zijn antwoord op deze stellingen is gebaseerd op de H. Augustinus en luidt dan ook als volgt:

“(…) dat den Heer (laet) noyt toe, dat de quaede op deeze wereld gelukkig zyn (...). En daerom, als gy peyst, dat zy in hunnen voorspoed, in hunne goederen, pragt, gemakken en voldoeningen hun'er zinnen, gelukkig zyn, gy weet niet waer in dat het waer geluk gelegen is.”⁴⁵

De sermoenschrijver beklemtoonde dat het echte geluk niet in het tijdelijke, maar wel in het eeuwige leven na de dood te situeren is. Ook de reeds geciteerde De Vloo gaf een verklaring voor het schijnbaar onrechtvaardig lijden van de vrome gelovigen, en het ‘mondaine’ geluk van de zondaars :

“(…) ‘t is hier, dat syne Regtveerdigheyd en Alvoorzienigheyd aldermeest komt uyt-te-schynen; want is Godt regtveerdig, Hy moet ieder loon na werken geven. De zondaers zyn noyt zoo quaed, of zy doen nog somtyds eenig goed, daer voor staen zy geen loon t’ontfangen in ‘t ander leven, ‘t is regt, dat zy hem ontfangen in dit leven. De regtveerdige zyn noyt zoo goed, of zy doen nog somtyds eenig quaed, Godt wilt hun spaeren in de Eeuwigheyd, ‘t is regt, dat zy de straffen draegen in den tyd.”⁴⁶

Florisoonne en De Vloo deelden hetzelfde uitgangspunt: het tijdelijk leven is van geen tel in vergelijking met de eeuwigheid. Wat baat het om werelds geluk in overvloed te hebben als men na de dood naar de eeuwige verdoemenis verwezen wordt? Om hun betoog kracht bij te zetten, verwezen de predikanten naar het verhaal van Lazarus en de rijke vrek (Luc. 16, 19-31). De arme bedelaar, Lazarus, ging gebukt onder armoede, ziekte en verdriet en werd door de gierige

45. P. FLORISOONE, *o.c.*, dl. III, p. 67-69. Deze problematiek is verwant met de, niet op volkomen bevredigende manier op te lossen, paradox van het kwaad. M.a.w., hoe vallen Gods almacht en Zijn barmhartigheid - en beide elementen zijn in het joods-christelijk Godsbegrip essentieel - te rijmen met de onloochenbare realiteit van het radicale kwaad in de wereld?

46. I. DE VLOO, *o.c.*, dl. I, p. 60.

rijkaard gemeden en verstoten. "O Christen Mensch", riep Verslype, samen met de H. Basilius

"(...) aenmerkt eens den Patriarch Abraham, regnerende in den Hemel, en den armen Lazarus rustende in synen schoot, ende van den anderen kant aenmerkt den ryken vrek, begraven liggende in de helle, die in het midden van de vlammen zugt en kermt om een druppel water, om syne tonge te verkoelen, en niet en kan bekomen. Peyst alsdan en overpeyst by u selven, wat dat beter is, met desen syn leven over te brengen in overdaed ende wellusten, zonder het lichaem iet te weygeren van al dat het verzoekt, maer op het leste zulk eenen droeven uytgang te hebben, ofte wel met den eersten liever wat gebrek te lyden, wat verstervingen te onderstaen, maer, daer voor eene eeuwigheyd te bekomen vol overvloed en zaligheyd?"⁴⁷

Het besef dat het lijden meestal een noodzakelijke voorwaarde is om de hemel te verdienen, moest volgens de 18de-eeuwse predikanten eveneens een stimulans zijn om te volharden in de aardse beproevingen. Zij troostten hen die in ellende en verdriet leven met de gedachte dat werelds lijden uitmondt in eeuwig verblijden. Maar, niet alle stervelingen die in een armoedige situatie leven, zullen na de dood de eeuwige zaligheid verwerven. Enkel rechtschapen armen mogen op een beloning hopen. Florisoone waarschuwde de ongeduldige en opstandige armen die over hun leed klaagden. Hij vroeg hen

"(...) mag men ook aen u niet zeggen, met veel meerder reden, als dat Christus tot *Petrus* zeyde: *gaet weg, gy tegenstryder* van de goddelyke Voorzienigheyd; *want gy smaekt niet dat goddelyk, maer dat menschelyk is*. Wie zyt gy, die de Schikking des Heere min zoude durven goedkeuren? Wie heeft 'er, zegt den heyligen Apostel *Paulus*, het Voorneemen des Heere gekent, of wie is 'er synen Raedsman geweest?"⁴⁸

Tenslotte stelden de predikanten dat behoefte en tegenspoed ook in het tijdelijk leven nuttig kunnen zijn. Volgens de jezuïet

47. J. VERSLYPE, *o.c.*, dl. III, 2, p. 226.

48. P. FLORISOONE, *o.c.*, dl. VIII, p. 161. Zie ook J. VERSLYPE, *o.c.*, dl. I, 2, p. 96.

Cheminais de Montaigu (1652-1689) leidt welvaart tot ondeugd, ongelooft en een te sterke gehechtheid aan de wereldse goederen. Het lijden heeft een totaal ander effect; het is de meest efficiënte manier om de zondaar te bekeren en om hem voor zijn fouten te laten boeten, of zoals de Franse predikant het zelf verwoordde:

“Les châtimens dont Dieu nous afflige, ont deux fins dans les vues de la Providence; l'une ne regarde l'avenir, l'autre le passé: celle qui regarde l'avenir, est la conversion du pecheur, et le changement de ses moeurs; celle qui regarde le passé, est l'expiation de ses fautes et la satisfaction qu'il doit à la justice de Dieu.”⁴⁹

De 18de-eeuwse kenselredenaars zagen dus verscheidene redenen waarom de noodlijdenden zich zonder morren moesten schikken naar Gods heilige Wil. Hoewel de armen in behoeftigen naar wereldse maatstaven in een benarde en weinig benijdenswaardige positie verkeren, staan zij er - bekeken in het licht van de eeuwigheid (en dat is het standpunt dat de predikanten voortdurend innamen) - lang niet slecht voor. Integendeel, want wie is voor de armoedebeleving op aarde het model bij uitstek? Jezus Christus. De armen dienen dan ook Zijn richtlijnen deemoedig te volgen. Verslype verduidelijkte wat Jezus van hen verlangde en legde Hem deze woorden in de mond:

“(…) ik ben soo arm, dat ik niet eygens en hebbe, daer ik myn hoofd soude konnen opleggen, ende soo wil ik ook, dat myne Discipelen de armoede zullen beminnen: want den Discipel en mag niet wezen boven synen Meester.”⁵⁰

De krekel en de mier

Tenslotte hadden de 18de-eeuwse sermoenschrijvers het ook over de arbeidsplicht. Werken, werken en nog eens werken was de plicht van iedereen die er fysisch toe geschikt was. Zeker de behoeftigen onder de toehoorders dienden dit gebod in ere te houden. De kensel-

49. T. CHEMINAIS DE MONTAIGU, *Sermons revus par le Père Bretonneau*, 5e verb. uitg., 5 dln., Brussel, 1710-1729, dl. I, p. 2.

50. J. VERSLYPE, *o.c.*, dl. IV, 2, p. 210.

redenaars lieten in soms niet mis te verstane bewoordingen aanvoelen dat de armoede in vele gevallen een gevolg was van gemakzucht. De remedie bij uitstek om de pijn van de ellende wat te verzachten en de demoraliserende invloed van het nietsdoen te beperken, bestond erin zich op de arbeid toe te leggen.

Verscheidene kerkelijke woordvoerders benadrukten het universele gebod van de arbeid. In hun verantwoording betrokken ze twee geloofsovertuigingen die karakteristiek zijn voor de gehele katholieke leer, nl. de zondigheidsgedachte en het rotsvast geloof in Jezus Christus, die de mens als lichtend voorbeeld is voorgegaan. Steunend op deze twee peilers probeerde men aan te tonen dat de arbeid zowel als boetedoening als in sociaal perspectief waardevol is. Zo stelde de auteur van de *Nieuwe Vlaemsche Sermoenen* dat Adam vergiffenis heeft bekomen voor zijn ongehoorzaamheid door de moeiten en de lasten van de arbeid te aanvaarden⁵¹ en Reguis bekleemtoonde dat:

“den arbeyd een boetveirdigheyd (is), die Godt aen alle menschen heeft opgeleyd: laet ons dan werken in den geest van boetveirdigheyd, en ootmoedigheyd. Wy syn broeders, en lidmaeten van malkanderen. Laet ons dan aerbeyden om ons nuttig te maeken aen de gemeynte, van welke wy alle soorten van by-stand krygen.”⁵²

Handwerk werd tevens voorgesteld als het middel bij uitstek om de verlokkingen van de zonde tegen te gaan. Dit gold niet alleen voor de rijke toehoorders, maar evenzeer voor de armen. Florisoone beveerde dat de behoeftigen zich eigenlijk gelukkiger mochten prijzen dan de rijken. Door armoede tot werken gedwongen, wisten ze immers de dans van de zonde te ontspringen. Zo hield hij de armen voor dat zij

“gelukkiger zyn als de ryke en magtige van deeze wereld, de welke zonder eenige betaemlyke bezigheden aen te trekken, kunnen leeven, en hun leven in ledigheyd verslyten; want de menschen, die tot den arbeyd genoodzaekt zyn, bevryd weezende van de gelegentheyd van menige zonden te bedryven, en zig alszoo gemakkelyker bewaerende in de

51. P. FLORISOONE, *o.c.*, dl. II, p. 19.

52. M. REGUIS, *o.c.*, dl. I, p. 181. Zie ook I. DE VLOO, *o.c.*, dl. II, p. 155.

Gratie der Heeren worden veel eer verlicht en beweegt, om zig gewilliglyk aen de Voorzienigheyd des Heeren t' ontwerpen, en den arbeyd, die zy moeten doen, aen te nemen als eenen zaligen middel tot voldoeninge van hunne zonden: maer veele ryke zyn zoo gelukkig niet; want als zy zien, dat zy in geene noodzaekelykheyd gestelt zyn, om hun leven door werken of behoorlyke bekommernissen over te brengen, zy begeeven zig ligtelyk tot de ledigheyd, waer door zy in menigvuldige zonden van onmaetigheyd en onzuiverheyd vallende, t' eenemaal veronagtzaemen van hier na 't Welbehaegen des Heeren te leeven, en zo voor de schulden van hunne zonden te voldoen."⁵³

De zeer afwijzende houding van de 18de-eeuwse sermoenschrijvers tegenover "het dolce far niente" kan slechts begrepen worden vanuit de algemene latente vrees dat de mens dan heel gemakkelijk in zonde vervalt. De Franse historicus Delumeau beweert dat sinds de opkomst van de kooplieden en onder druk van de sociaal-economische veranderingen de ledigheid door de Latijnse christenheid als doodzonde werd gebrandmerkt. Volgens deze auteur leidden drie wegen tot de algemene veroordeling van de luiheid. Ten eerste zijn er de zedelijke gevaren die aan de zonde verbonden zijn. Dit thema, reeds in het boek *Ecclesiasticus* aanwezig, werd stap voor stap gechristianiseerd en resulteerde in de lof van de arbeid om de arbeid. Een tweede weg die tot de volledige veroordeling leidde, was de veranderende houding tegenover de arme. Vanaf het begin van de 13de eeuw werd de arme steeds minder gezien als een deerniswekkende medemens in wie men de arme Christus herkende, maar steeds meer als een bedreigende figuur die schuldig was en misdadig. Deze ontwikkeling en de daarbij aansluitende veroordeling van de armoede gingen in de volgende eeuwen onverminderd voort. Als derde aspect haalt Delumeau de veranderende tijdsperceptie en -beleving aan. Door de uitvinding van mechanische uurwerken, de regeling van de economische activiteit door belfortklokken, het groeiend succes van het adagium *time is money*, de opkomst van de Moderne Devotie en het humanisme, dat de geschiedenis ontdekt, gaat men de waarde van elk moment beklemtonen. Luiheid werd als tijdsverspilling

53. P. FLORISOONE, *o.c.*, dl. II, p. 16.

aangeklaagd. Delumeau besluit dat de lekenwereld de kerk heeft meegetroond in de globale veroordeling van de luiheid. Zij was een schadelijke uitwas in de samenleving geworden waarin de wereldse activiteit, profijt en geld aan belang wonnen⁵⁴.

Zo stak de reeds vermelde Reguis een vermanende vinger uit naar de luiaard en vergeleek hem met parasieten:

“(…) dese geswellen, dese klieren, die komen in’t menschens lichaem, die gevoed worden door t’ selve bloed, door t’welk de nuttige leden worden gespeyst. T’Is eenen horsel, die den honing der bien opeet. T’Is een onkruid, t’welk het vogt der aerde verteert, t’gene geschikt was om de nuttige, en noytsaekelyke planten te voeden. T’Is eenen ondankbaeren, die voor niemand iets en doet, terwylen idereen voor hem arbyd. T’Is eenen onnuttigen boom, die niet goed en is als om in t’vuer geworpen te worden: t’is een monster in de gemeynthe, die niet eten en mag (...)”⁵⁵

Werkonwilligen werden onder meer door De Vloo krachtig veroordeeld. Hij vergeleek hen met de gemakzuchtige krekkel en stelde daartegenover het voorbeeldige gedrag van de nijvere mier:

“Gaet nae de Miere, ô Luyaerd, beschouwt haere wegen, en leerd van haer de wysheyd: *vade ad formicam, o piger, et considera vias ejus et disce sapientiam* (Prov. C. 6 v. 6). Dit kleyn, dit onnoozel dierken, zonder Leyds-man, zonder Leer-meester, zonder Prins of Koning, bereyd voor zig de spys in den zomer, en vergaedert in den Ougst syn noodig voedzel (Ibid. C. 6 v. 7 en 8). (...) Dat is eene wysheyd en voorzigtigheyd, die ik wil, dat gy van de Miere zoude leeren. Gy moogt de Krekkel niet naervolgen, die in den zomer niet doet als zingen, en in den winter niet als treuren; maer de Miere, die in den zomer niet doet als zorgen, arbeyden en vergaederen, en in den winter de vrugten plukt van haere

54. J. DELUMEAU, *Le péché et la peur. La culpabilisation en Occident, XIII-XVIIIe siècle*, Parijs, 1983, p. 257-262. Zie ook hiervoor M. THERRY, *De religieuze beleving bij de leken in het 17de-eeuwse bisdom Brugge (1609-1706)*, Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren, jrg. 50, 1988, nr. 128, p. 51.

55. M. REGUIS, *o.c.*, dl. I, p. 187.

zorg en arbeyd, levende alsdan van het gene zy in den zomer door haere neerstigheyd vergaedert heeft.”⁵⁶

De luiheid heeft niet alleen in vele gevallen armoede en gebrek tot gevolg; zij verleidt de mens tot een zondige levenswandel. Agolla (1628-1701), een augustijn die een kwart eeuw lang missionaris was te Nijmegen, specificeerde waartoe luiheid kon leiden:

“(…) menschen die ledigh, luy en vaddigh zyn, bederven heel en gansch, stincken en rotten, ende brengen niet anders voort, dan vuyle gepeysen, ongeregelde begeerten, duysent fauten en sonden, achterklap, dronckenschap, tuysscherye, onkuyshey, immers, menighvuldige booshey, en alle quaet.”⁵⁷

Dergelijke uitspraken laten duidelijk aanvoelen dat leeglopers en klaplopers, die koppig bleven volharden in hun zondigheid, in de ogen van de 18de-eeuwse clerus als vogels voor de kat waren. Ook Valcke zag de toekomst van de arme lamstralen somber in.

“Maer hoe ongelukkig zyn die Arme, die alzoo hunnen armoede jammerlyk misbruyken tot hunne verdoemenisse; zy zyn arm in deze Wereld, en zullen ook arm zyn inder eeuwigheyd; zy zullen van de tydelyke en kleyne armoede, door hunne schuld, vervallen in de eeuwige en aldergrootste armoede, daer hun inder eeuwigheyd een druppelken water zal geweygert worden, tot ververschinge van hunne dorstige en brandende tonge.”⁵⁸

De armoede: een zekerder weg naar de hemel?

Zoals aangegeven hamerden de 18de-eeuwse predikanten voortdurend op deugden als geduld, berusting en gehoorzaamheid, op het vluchten van de zonde en op de plicht om te werken en om goede werken te volbrengen. Het naleven van deze morele code zou dan in het hiernamaals vruchten afwerpen. De sterveling kan de eeuwige

56. I. DE VLOO, *o.c.*, dl. VII, p. 41-42. Dezelfde vergelijking wordt aangehaald door P.F. VALCKE, *o.c.*, dl. III, p. 94.

57. M. AGOLLA, *o.c.*, dl. I, p. 334-335. Zie ook M. REGUIS, *o.c.*, dl. II, p. 190. Tuysscherye betekent dobbelen.

58. P.F. VALCKE, *o.c.*, dl. VI, p. 137-138.

beloning evenwel pas in ontvangst nemen als magere Hein zijn werk heeft gedaan. De sermoenschrijvers hingen met opzet een onheilspellend beeld op van de onafwendbare dood om hun publiek bewust te maken van het belang van de eeuwige zaligheid. Zo hoopten ze veel toehoorders op het rechte pad te houden. Florisoone leerde deze waarheid in een sermoen over de "gedagtenisse des doods":

"Van deeze algemeene wet, van eens te sterven, word niemand uytgezondert; (...), zy werpt alles ten onder; zy smyt ter aerde de ryke, zoo wel als de arme; zy ontziet niet meer den Scepter van eenen Koning, als den stok van eenen Herder, en zy vreest niet meer voor den Myter van eenen Paus, als van den slegten Hoed van eenen Bedelaer; (...)." ⁵⁹

Op die manier poogden de sermoenschrijvers hun schapen ervan te doordringen dat al het wereldse slechts bijzaak is. Het is dan ook overduidelijk dat iedereen zijn zaligheid als opperste streefdoel moest hebben. Verbanning naar de hel is het allerergste wat de sterveling kon overkomen. De Vloo omschreef de onderwereld in apocalyptische bewoordingen:

"(...) hunne wooning zal zyn, eenen duysteren kerker, vervolt met vier en vlam hun gezelschap, vervaerlyke duyvelen; hun voedsel, schuym van draeken en serpentes; hun bedde, brandende pek en solfer; hun geluyd, geweene en knerzel-tanden, vermengt met duyzend maledictien, klagten, blasphemien en verwytingen." ⁶⁰

Om daaraan te ontsnappen moest de zaligheid resoluut verkozen worden boven elk aards streefdoel. Valcke bleek ervan overtuigd dat het niet mogelijk is "Godt te dienen, en de Wereld Godt te beminnen, en de rykdommen (...)". ⁶¹ De vraag waarom de mens naar tijdelijke goederen en gezag streeft en wat hem daarin fascineert, schijnt bij de predikanten niet op te komen, evenmin schijnt de vaststelling tot hen door te dringen dat een niet onbelangrijk deel

59. P. FLORISOONE, *o.c.*, dl. V, p., 2-3

60. I. DE VLOO, *o.c.*, dl. IV, p. 32-33. De voorstellingen van de hel in de toemalige verkondigingen werden diepgaand bestudeerd door G. VANDEN BOSCH, *o.c.*, p. 69-109.

61. P.F. VALCKE, *o.c.*, dl. III, p. 284. Zie ook P. FLORISOONE, *o.c.*, dl. IV, p. 289-290.

van de bevolking vooral in tijden van crisis een titanenstrijd om het bestaan voerde.

Door de sociale verschillen en de ongelijke verdeling, bewandelt niet iedereen dezelfde weg naar de eeuwige gelukzaligheid. De goddelijke voorzienigheid heeft voor elke mens de route uitgestippeld, en het is enkel langs die weg dat hij het gewenste einddoel kan bereiken. Valcke preekte dat de armen veel gemakkelijker zalig kunnen worden dan hun rijke medebroeders:

“Ja, arme Lieden, uwen armen Staet is meer te agten als den Staet der Koningen zelfs, gy-lieden kond veel beter en gemakkelyker zalig worden als de Ryke.”⁶²

Wat bracht de predikanten tot de overtuiging dat armoede bepaalde voordelen inhield ten aanzien van het bereiken van de eeuwige gelukzaligheid?

Verslype, pastoor-deken van Kortrijk (1699-1715) en later kanunnik van St.-Donaas te Brugge (1715-1735), vergeleek de behoeftige met Christus want beiden ontbrak het aan tijdelijk bezit en rijkdom. In deze optiek kan de gelijkheid worden aangehouden. De predikant vermeldde echter niet dat de Godmens de armoede *vrijwillig* verkozen had, terwijl veel armen en behoeftigen, door allerlei sociaal-economische omstandigheden, *gedwongen* werden in een beklagenswaardige situatie te leven. De kloosterlijke armoede op basis van een vrijwillige keuze werd door de sermoenschrijvers geïdealiseerd. Door de keuze van Christus werden de armen als geprivilegieerden beschouwd en zouden ze Gods voorkeur genieten boven de rijken.

Voorts moeten de rijken in het tijdelijk leven meer op hun tellen letten dan de armen, want aan hun rijkdom zijn grote gevaren verbonden. De arme daarentegen heeft veel minder gelegenheden om hoogmoedig, overdadig, lui of onkuis te zijn⁶³. Zo heeft de goede arme minder te vrezen op het laatste oordeel, gezien vooral de rijke op de rooster gelegd zal worden. Hij zal zich immers als een rentmeester moeten verantwoorden voor het gebruik van de goederen, die hij van God in beheer gekregen heeft. De behoeftige daarentegen dient

62. P.F. VALCKE, *o.c.*, dl. VI, p. 130.

63. J. VERSLYPE, *o.c.*, dl. V, 1, p. 21.

slechts een "luttel rekeninge" te geven omdat "er hem weynig bevoelen is"⁶⁴.

Elke behoeftige kan steun en kracht vinden in de bijbelse gedachte dat na dit leven alles op zijn kop wordt gezet. Maar, waarschuwde Backx:

"(...) siet wel toe dat gy arm zynde met de daedt, niet rycken zyt met de begeerte: dat uwe armoede niet ongewilligh en zy, ende uyt enckel bedwanck: dat gy niet en claeght, niet en creunt, niet en murmureert tegen den wille Godts, noch uw betrouwen in syn voorsienigheyt en Vaderlijcke sorge niet en verliest om dat u somtyts dit oft dat onbreckt. En verliest door geen onverduldigheyt de verdiensten van uw armoede, noch en wilt de Croon van Glorie, die u in het Ryck der Hemelen bereydt is, niet vermangelen voor een hantsvol gelt oft goet, dat andere meer als gy voor een luttel tydts besitten."⁶⁵

Volgens de 18de-eeuwse predikanten stond de arme op de drempel van de zaligheid, op voorwaarde dat hij de plichten - eigen aan zijn staat - volbracht. Zo zou een ongeduldige of luie arme het eeuwig geluk verliezen en net als de gierige vrek naar de eeuwige verdoemenis verwezen worden.

Het gebrek aan bezit mocht volgens de sermoenschrijvers niet vervangen worden door mateloze hebberigheid. Elke behoeftige moest het verlangen naar het wereldse onderdrukken want dan pas zouden de poorten van de hemel voor hem openzwaaien.

Algemeen besluit

Uit het voorgaande is gebleken dat de kerkelijke woordvoerders in de 18de eeuw - tot in den treure toe - de deugden als berusting, geduld, gehoorzaamheid, onderdanigheid en werkzaamheid ophemelden. Vooral armen mochten ze in geen geval verwaarlozen. Elke uiting

64. Zie *Ibid.*, p. 22. Cfr. A. DE COCK, *Sermoenen op de feestdagen*, Brugge, 1747, p. 246.

65. R. BACKX, *Vervolgh der sermoenen...*, dl. I, p. 429.

van ontevredenheid werd als ongepast afgewezen. Immers, had God niet zelf de bestaande orde doorgevoerd? De pertinente zekerheid dat de sociale orde samenviel met de wilsbeschikking van de Schepper heeft ertoe bijgedragen dat de katholieke Kerk een statische maatschappijvisie verkondigde. Zowel in de voorgaande eeuwen als na 1800 hebben sermoenschrijvers de hiërarchische maatschappijstructuur verklaard en gelegitimeerd met een verwijzing naar de goddelijke voorzienigheid. In deze optiek mag het ons niet verwonderen dat de sermoenschrijvers de armoedeproblematiek geenszins structureel benaderden. De 18de-eeuwse predikatie heeft enerzijds elke maatschappelijke vernieuwing gestremd maar waarborgde anderzijds rust en stabiliteit, die vooral de gevestigde gezagdragers ten goede kwamen.

Door de sociale orde als Gods Wil te bestempelen, kreeg elke schaduwkant van het soms sombere bestaan zijn zin. God zond lijden, armoede, ziekte en ellende niet uit haat of wraakzucht, maar uit liefde voor de mens zelf. Dit besef moest volgens de katholieke woordvoerders, de minder bedeeden tot berusting en gewillige aanvaarding van hun situatie brengen. Geduld maakt lichter te dragen wat nu eenmaal gedragen moet worden. De behoeftigen kregen zelfs de morele richtlijn zich met blijdschap te schikken in hun soms erbarmelijke toestand. In de ogen van de katholieke Kerk genoten zij een geprivilegieerd statuut. Door hun bezitloosheid ontsnapten ze niet alleen aan de talrijke gevaren die aan de rijkdom en bezit inherent geacht werden, maar ze deden tevens boete door hun leed en het onrecht gelaten te ondergaan. Door hun ondergeschikte positie in dit ondermaanse tranendal waren ze zowat het best voorbestemd om zalig te worden. Maar voor de luie dompelaar lag - net zoals voor de rijke gierigaard - de weg naar de hel geheel open. De kanselredenaars verboden de werkbekwame arme zeker niet te arbeiden om in zijn levensonderhoud te voorzien, wel integendeel, arbeid werd beschouwd als een universeel gebod. Maar de pogingen om uit heb- en eerzucht hogerop te klimmen op de maatschappelijke ladder werden gelijkgesteld met het negeren van de goddelijke voorzienigheid. Ook het lot van de opstandige en zondige bedelaar leek bezegeld. Hij werd samen met de rijke vrek naar de eeuwig brandende hel verwezen. Enkel zij die 'volgens het boekje leven', zouden samen met Jezus Christus aan de eeuwige feestdis aanzitten.

Door zijn conservatisme heeft het 18de-eeuwse religieus onderricht ongetwijfeld een aantal hulpbehoevenden tot misnoegdheid gestemd

of minstens tot een zekere verwarring geleid. Anderzijds betekende de feitelijke leer voor veel arme sukkelaars een werkelijke troost. Vooral het relativeren van het wereldse moet vele arme gelovigen gesterkt hebben om de zware last van ontbering en armoede te dragen. Immers, met de dood wordt alles op zijn kop gezet en breekt voor de 'goede' arme een periode van eeuwige vreugde en voldoening aan.